

A legtöbb könyvtárban tulzsufoltak a dolgozószobák, ezek közül is leginkább az állománygyarapítás, feldolgozás, az olvasószolgálat helyiségei. Nagyon sok könyvtár von össze különböző könyvtári munkákat és funkciókat egy helyiségbe. A kézikönyvtári állomány dolgozószobákban való elhelyezése még szűkebbé teszi a feldolgozó helyiségeket. Praktikus megoldás a lépcsőházak, a könyvtárhoz vezető folyosók, előterek kiállító térként, katalógusteremként való berendezése. Technikai helyiségek, könyvkötészet, gépi információs szolgálat csak kevés helyen található.

A 11 hely- és épületgondokkal küzdő könyvtár között vannak olyanok, melyeknek egyelőre semmilyen kilátásuk sincs helyzetük javítására. A leggyakoribb megoldás a bővítés, új helyiségek igénybevétele. Három egyetemi könyvtár új épülettel, egy pedig toldaléképülettel oldhatja meg problémáit.

* * *

Korai lenne értékelni az Egyetemi Könyvtárigazgatói Tanács két évi tevékenységét. Ennek ellenére máris megállapíthatjuk, hogy a Tanács eddigi tevékenysége megfelelő irányban halad, kedvező hatással van az egyetemi könyvtárak munkájára, megfelelő fórum az együttműködés kiszélesítéséhez, a tapasztalatcseréhez.

Az egy testületbe összehozott sokféle profilu egyetemi könyvtárnak lehetősége nyílik a közös munkavégzés mellett egymás megismerésére, egységes és korszerű hivatásbeli szemlélet kialakítására, erőik összefogására. Mivel a Tanács mindig más nagy könyvtárban ülészik, a könyvtárak egymás megismerése révén közelebb kerültek egymáshoz.

A hazai legrégebb könyvtörténet új forrásterülete

MEZEY László

Azokban a könyvtárainkban, melyek régi könyvanyagot is őriznek, éppen nem ritkaság az olyan könyvkötés, amely (valamikor teljes) középkori kódex megmaradt darabja. Ezeknek gyűjtése a múlt század második fele óta meglehetősen ötletszerűen, inkább tudós kedvtelésként, semmint határozott tudományos programmal folyt. Pedig ezeknek a pergamendaraknak a jelentősége nem csekély. Minden egyes kódexmaradvány ugyanis hirt ad évszázadokkal ezelőtt elpusztult magyarországi könyvekről, nálunk ismert és hatást kifejtő szerzőkről, művekről, szellemi áramlatokról. Ebből világosan következik, hogy az ezekkel foglalkozás nemzeti művelődésünk első öt évszázadának (valójában nagyon hézagosan ismert) viszonyait biztosabban és teljesebben ismertté teheti. Ez volt az a fő szempont, amelyik az alábbiakból kitűnően bizony fáradságos és nagy körültekintést kívánó kutatási program kialakításához és megvalósításához vezetett.

Az ország jelenlegi területén a középkori kéziratos könyvek, tehát a szorosabban vett kódexek száma valamivel ezer fölött lehet. Ebből magyarországi eredetű vagy már a középkorban Magyarországon használat-

ban volt kódex mintegy 170. A kódexek össz-számához viszonyítva csekélynek mondható magyarországi proveniencia magyarázata az, hogy az ország jelenlegi kódexállományának tulnyomó része 18. és 19. századi könyvgyűjtések eredményeként állt össze. Ezt a helyzetet pontosabban érzékelteti a következő adat: az egyházi könyvgyűjteményekben jelenleg 260 középkori kéziratot tartanak számon, ezek közül 24 a magyarországi eredetű.

Az Országos Széchényi Könyvtár, köztudottan, a 19. században több előkelő, jó izlésű könyvgyűjtő adományával vetette meg kézírattára középkori anyagának alapjait. Ezekben a magyarországi eredetű középkori kéziratok előfordulása többnyire esetleges. A budapesti Egyetemi Könyvtár törzsanyaga, nagy könyvtáraink között, szinte még a leginkább homogén jellegű. Kisebb részben ugyanis a nagyszombati jezsuita kollégium és egyetem, nagyobb részében azonban a II. József-kori kolostorfelosztás anyagából jött létre. Ezt a tényt azért is érdemes megjegyezni, mert a kódextöredékek kutatásának első területét is meghatározta. Az Akadémiai Könyvtár kódexállományáról egészben véve azt kell mondanunk, mint a Széchényi Könyvtáréről.

Figyelembe kell venni azt is, hogy ez az 1000 fölötti, Magyarországon őrzött kódexállomány ugyan Európa számos országát, de korántsem főként Magyarországot képviseli, és mennyiségileg is csak éppen hogy eléri a bécsi Klosterneuburg és Schottenstift, valamint a Bécs közelében levő Heiligenkreuz apátságok együttes kódexállományát. Ez az egy példa, melyhez hasonlót számosat lehetne még idézni, elég bizonyosságul szolgál ahhoz, hogy a művelődési és a szellemi műveltséget elsősorban hordozó könyvtörténetünk első századainak megismerésére mily csekély forrásanyaggal rendelkezünk. Hiszen a réges-régen elpusztult magyar könyvtárak, sőt az egész ország hajdani kézíratos könyvállományának csaknem mindig véletlenül megmaradt darabjainak segítségével létrejött (mégoly alaposnak látszó) elemzés is legtöbbször nélküli a szükséges adatszerúséget.

Itt merül fel egy kérdés: mekkora lehetett az ország kézíratos könyveinek száma a 16. századi pusztulást megelőzően? A kérdésre teljesen pontos választ adni természetesen lehetetlenség. Hogy a választ mégis megkíséreljük, azért tesszük, hogy valamennyire szemléltethetőbbé váljék az elpusztult és még meglévő anyag egymáshoz való aránya és annak szükségessége, hogy a (nemcsak könyvtörténeti, de irodalom- és eszmetörténeti) forrásanyag pusztulásának következményeit (nemzeti művelődésünk multjának realisabb megismerése érdekében) e nehéz könyvtörténeti kutatással csökkenthessük.

A kérdésre - mennyi volt a kódexek száma a Mohács előtti Magyarországon - adható, lehetséges válasz közelébe, mennyiségi problémákról lévén szó, óvatos számszerű becslés segítségével próbálok jutni. A becslés alapja a következő megfontolás: megállapíthatók a középkorvégi Magyarország fő könyvgyűjtemény-típusai, az azokat fenntartó intézmények száma, és minden típusról egy-két állománypélda. (Könyvtárkatalógus, könyvtárrekonstrukció-kísérlet.) Az állománypélda a könyvgyűjtemény-típust fenntartó intézmények számával megszorozva (de úgy, hogy az állománypélda inkább az alsó határ felé tartó átlagot jelentse) azt a szám-

beli alapot szolgáltatja, amelynek segítségével a típus állományátlagát kiszámíthatom. E típusbecslések összesítve adják majd ki az országos becslés végösszegét.

Könyvtártípusaink a következők: székes- és társasegyházak (káptalanok); a királyi és nagyobb városi plébániák, a királyi egyházak (apátságok, prépostságok, lovagkonventek); karthauziak és pálosok; koldulás-szerzetesek (domonkosok, ferencesek, ágostonosok) és apácakolostorok; plébániai könyvtárak; püspöki és más nagyobb egyházi magánkönyvtárak, továbbá a világiak könyvei; végezetül a Corvina. Ebből az egyházi intézményi, tehát nem egyéni tulajdonban lévő könyvtártípusok együttesen, szerénynek mondható számitással 30 000 kódexet őrizhettek. - A püspöki, más főpapi és nagyobb javadalmasi magánkönyvtárak együttes felbecslésére nincs becslési alap. De tekintetbe véve a szóbajövő személyek nagy számát és feltételezve némelyikük - például humanista főpapjaink - könyvtárának bizonyára a káptalani könyvtárak állományával is felérő, sőt azt meghaladó méreteit s ezekhez hozzávéve a világiak könyveit, meg Mátyás Corvináját, még további 10 000 kódexszel tulás nélkül számolhatunk. Így az ország középkorvégi kódexállománya, inkább a valószínűség alsó határa táján mozogva, 40 000 körül lehetett. Ez elpusztult állománynak mindössze talán 0,5%-áról tudjuk vagy fogjuk tudni, hogy megmaradt.

Hogy ez a becslés egyáltalában nem túlzott, megemlíthetjük, hogy a középkori Magyarországnál lényegesen kisebb bajor területen (a salzburgi hercegezség nélkül), az 1803. évi szekularizáció (válogatás és részben árverésre bocsátás után még mindig) mintegy 25 000 kódexet tudott csupán a püspökségek és a szekularizált apátságok és prépostságok (számuk 65) könyvtáraiból elsősorban a müncheni udvari könyvtárba és a kerületi könyvtárakba beszállítani. A mi jóval szélesebb tipuskörben mozgó becslésünket tehát már azért sem tudom másnak, mint nagyon óvatosnak mondani, mert a 19. század elejéig az egykori középkorvégi bajor állomány sem jutott el teljes egészében.

A fent megállapított becslési végösszegeből tényleg Magyarországon lévő, tehát kutatható kódexállomány (a külföldön meglévő vagy még feltételezhető kódexek leszámításával) valójában oly jelentéktelen forrásanyag, hogy középkori könyvkulturánk, nemzeti művelődésünk Mohács előtti történetéhez, a középkori európai kultúra áramlatainak Magyarországra érkezése felismerésének, hatásának megítéléséhez anyagot alig szolgáltat. Abba pedig bele nem nyugodhatunk, hogy szellemi multunk félélévezredének története legnagyobb részben még tisztességes hipotéziseket sem lehetővé tevő adatnélküliségben maradjon. Éspedig azért nem, mert a magyar középkor könyvanyaga nem tűnt el minden nyom nélkül. Az elpusztult kódexeket képviselő darabok, darabkák, (tehát töredékek) könyvtáblákként, iratborítókként, könyvkötések tömitőanyagában még megvannak, nem is százával, hanem ezrével.

A töredékek kutatásának indokolását talán hosszadalmasnak tűnő válaszban adtam meg. De ezt a hosszadalmasságot a kutatómunka célkitűzésének fontossága és a megokolására fordított gond tette szükségessé. A kutatás célkitűzéseit helyesnek ismerte föl az ELTE Régi Magyar Irodalmi Tanszéke és a gyakorlati megoldásban a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya segítette a munka megszervezését, terveink meg-

valósítását. Mivel nyilvánvalóan hosszú ideig tartó kutatómunkáról van szó, fontos volt megfelelő utánpótlás neveléséről gondoskodni. Ezt a problémát a Régi Magyar Irodalmi Tanszék és az Eötvös Kollégium keretében és segítségével, részben posztgraduális formában sikerült megoldani.

A kutatómunkát, mint említettem, a budapesti Egyetemi Könyvtárban volt a legcélszerűbb megkezdeni és ez a könyvtár főigazgatójának engedélyével és támogatásával meg is indult. A raktári anyagból kigyűjtött töredéket őrző könyveket jelenlegi raktári jelzetük szerint vettük számba, és azok az előkerülés sorrendjében egyszerű folyószámozást kaptak. Ekkor azonnal megtörtént az előzetes paleográfiai és tartalmi észrevételek rögzítése. A töredéklapos könyv ezután gondos és ügyes restaurátorok kezébe került, akik a töredéket lefejtették, letisztították, restaurálták és konzerválták. Ők helyezték el a töredékek mindegyikét külön borítékba, és a borítékra rányomtatták a töredéket eddig őrző könyv jelzetét, és ez alá került az ideiglenes fragmentum-szám. Ezek a borítékok tizesével tékába kerültek, az őrzött anyag számának feltüntetésével. A kutatás és feldolgozás munkája nem folyhat ennek a restaurált állapotban is igen érzékeny anyagnak a szakadatlan elővételével, ezért a töredékeket azonnal négy példányban xeroxoztattuk. A négy példány közül kettő munkapéldány, amire az előzetes paleográfiai vizsgálat, továbbá a szövegazonosítás és kollacionálás igazoló adatai kerülnek.

A kutatómunka neheze ezután kezdődik. A paleográfiai datálás, mely az első átnézéskor csak hozzávetőleges volt, megfelelő keltezett kézirat-corporusok segítségével, tovább finomítódik. Ez szolgáltatja ugyanis a tartalmi vizsgálathoz szükséges terminus ante quem-et. A műfaji meghatározás pedig a szerző és mű megállapításához, szövegtörténeti és szövegkritikai vizsgálatok elvégzéséhez szükséges első körülhatárolást adja. A kiadásokkal, vagy kiadással való összevetés az esetleges variánsoknak az értékét (és ezzel kapcsolatban szövegünk hagyományozástörténeti helyét) kívánja megállapítani.

A szövegazonosításnál nem kisebb jelentőségű a töredék származása kérdésének vizsgálata. E tekintetben a hajdani tulajdonosokra vonatkozó bejegyzések segítenek, és a kötéstáblául szolgáló pergamentöredék alatt meghuzódó, már nem középkori, hanem 16.-17. századi nyomtatvány-, kézirat- és iratanyag, mely a kötés tömitésére, merevítésére szolgált. Igen sokszor volt segítségünkre ez az eddig csak mellékesen vagy egyáltalán figyelembe sem vett anyag, mely utbaigazít a kötésnek (tehát a fragmentum felhasználásának) a helyére, országra, országrészre vagy városra nézve. E szélesebb körű tájékozódás segítségével is töredékanyagunk provenienciájának kérdését nagyon óvatosan kezeltük. Az 1974-ben előkerült anyagot igen szerény becsléssel 60%-ban mondhatjuk magyar eredetűnek. E tény magyarázatául szolgál az, hogy a vizsgált anyag tulajdonképpen az egykori nyugati határszél városaiból (Nagyszombat, Pozsony, Sopron) került elő.

Érdekes megemlíteni azt is, hogy sikerült-e választ kapni arra a kérdésre is, hogy miért kötötték kódextöredékbe a könyveket. A 17. század elejére különböző okokból érdektelenné vált középkori könyvanyag szolgáltatva ugyanis a legolcsóbb köteteseti anyagot. Ezt világosan megmondja

a nagyszombati egyetemi könyvtárosnak szóló és a budapesti Egyetemi Könyvtárban előkerült tájékoztatás a 17. század első felében Nagyszombaton szokásos könyvkötői árakról. Szükségesnek tartották megemlíteni, hogy ha beirt pergamenbe kötik a könyvet, az ár megfelelő módon csökken.

Az ismertetett elvi alapon és módszerrel folytattuk az 1974. évben a budapesti Egyetemi Könyvtár kódextörédekeinek föltárását, azonosítását, könyv- és tudománytörténeti értékelését. E munka eredményeképpen 320 középkori kódextörédeket tártunk föl, konzerváltunk, azonosítottunk és értékeltünk. E munka során vált előttünk nyilvánvalóvá, hogy még a legszorgosabb kutatás is az iróanyag, esetünkben a pergamen utólagos, tehát kötés céljára történő felhasználásának lehetőségei által korlátozódik. Könyvkötés céljára valóban csak pergamenlapok voltak alkalmasak, és így érthető, hogy a 320 feltárt törédekből csak 5 darab volt papirkódex maradványa. És ez utóbbiak is csak az un. kísérő- vagy tömitőanyagból kerültek elő.

A várható és valóban kezünkben levő forrásanyag ugyan valóban a 15. század végéig adja meg a remélt könyvtörténeti információkat, azonban nem mindvégig azonos műfaji differenciáltsággal. A 14. század második felétől ugyanis jobbra a liturgikus és zenei kéziratokat irták pergamenre és ezek nagy formátumuk miatt (bőven adtak anyagot) kiválóan alkalmasak voltak 1600-tól kezdődően könyvek kötésére. Viszont a teljesebb középkori kulturális szinképet képviselő kódexeket a 15. században már szinte kizárólag papírra irták.

Ebből a mennyiségre nézve is tekintélyes törédekanyagból merithető tudományos következtetések, tanulságok már a most folyó vizsgálatok alapján is felülmulják előzetes várakozásainkat. Így például míg művelődésünk 1200-ig terjedő két első évszázadában legfeljebb 10 magyarországi kódexet tarthattunk számon, az e korból származó törédek száma 35. Az egyetemi iráskorszak és kultúra magyarországi hatását eddig adat és anyag hiányában alig-alig vizsgálhattuk. Ma már e vonatkozásban is a 13. századból és a 14. század elejéről közel félszáz írásos emlék áll rendelkezésünkre. 80-nál több a hangjegyes törédek száma és ezek a zenetörténeti és közelebbről a zenepaleográfiai vizsgálatokat fogják biztosabb alapra helyezni. Általában elmondhatjuk, hogy az előkerült törédekanyagban az irodalomtörténeti, művelődés- és tudománytörténeti vonatkozású értékes darabok száma oly nagy, hogy azoknak még csak hozzávetőleges ismertetése is külön tanulmányt kíván. A vizsgált törédekanyag részletesebb tudományos méltatását 1974. október 9-én az Akadémiai Könyvtörténeti Munkabizottság felolvasó ülésén végeztem el.

1975-ben a budapesti Központi Szeminárium könyvtárának (mely a múlt század első felében az Egyetemi Könyvtár duplumkönyvtáraként jött létre) törédekanyagát kívánjuk feldolgozni. Ezt az elgondolást az az egyszerű állománytörténeti tény indokolja, hogy a jelenleg két könyvtárban őrzött régi könyvanyag származásának problémái lényegében azonosak. Háromszáz, törédeket tartalmazó könyv kigyűjtése megtörtént. Tapasztalataink alapján az évi munka mennyiségi keretben a 300 törédeket nem haladhatja meg. Ennyi törédek restaurálása és feldolgozása egy-másfél

év alatt elvégezhető és az eredmény publikációra előkészíthető. Munkánk eredményét *Fragmenta codicum Hungariae* címen kívánjuk majd közzétenni.

A 15. század közepén a veszprémi káptalan könyvtárában mintegy másfélszáz kódexet őriztek. Az 1974. év töredékkutatása (ennek a hajdan létezett, de teljesen elpusztult, a maga korában mégis jelentősebb könyvtárállománynak analógiaként felhasználásával) könyvtörténetünket két teljesen eltűnt, a veszprémihez hasonló nagyságrendű könyvtárnak az ismeretével ajándékozta meg. Joggal várhatjuk a most elkezdett évtől is ugyanezt. Könyvkulturánk annyira hézagossá ismerete tehát korábban el sem képzelhető mértékben növekszik és gazdagodik e kutatás révén. Nem alaptalan az a reményünk sem, hogy ezzel a rendkívül nehéz, tudományosan és technikailag egyaránt igényes munkával a magyarországi középkori művelődésnek a kor európai könyvkulturájában és művelődéstörténetében elfoglalt helyét elképzelhető nagy biztonsággal jelölhetjük majd ki.